

Hajdúdorog 1868 – Hajdúdorog 1912

VÉGHSEŐ TAMÁS

MTA-SZAGKHF Lendület Görögkatolikus Örökség Kutatócsoport

A Kiegészést megelőző kedvezőtlen politikai helyzetben a magyar görögkatolikusok két irányban tettek kezdeményezéseket. Az első próbálkozás a mozgalom céljainak minél szélesebb körű megismertetése volt a sajtó útján. 1861-ben indította útjára Ungváron Mészáros Károly¹ hajdúdorogi származású ügyvéd a *Kárpáti Hirnök* című lapot, melynek első számaiban közölt vezércikkeivel a közvélekedés alakítására tett kísérletet.² Érvelésében abból indul ki, hogy az akkori görögkatolikus egyházszerkezet az ószláv és a román egyházi nyelv útján elszlávosítja és elrománosítja a magyar görögkatolikusokat, kiknek lélekszámát 300 ezerre becsüli. A kedvezőtlen folyamatok visszafordítása érdekében javasolja magyar óvodák létesítését, a magyar anyanyelvű tanítók anyagi megbecsülését, a vármegyei tisztségviselők nemzeti elkötelezettségének fokozását, illetve egy magyar jellegű görögkatolikus püspökség alapítását, melynek liturgikus nyelve a magyar lenne.

Mészáros Károly felvetése nem maradt visszhang nélkül. A magyar görögkatolikus egyházmegye létesítését támogató írások³ mellett hamar megjelentek az ellenérvek is.⁴

1 Mészáros Károlyhoz: CSORBA CSABA (szerk.): *Mészáros Károly önéletrajza*, Debrecen, 1974.; KOBÁLY JÓZSEF: *Mészáros Károly kézíratai a Kárpátaljai Honismereti Múzeumban - életrajzokkal*, in KOBÁLY JÓZSEF: *Sine ira et studio*, Ungvár, 1998

2 *Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, (1861). 1. és 2. szám, 1.

3 Pl. Antalóczy Imre hajdúdorogi káplán (*Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, 8. szám, 29–30.) és Farkas Lajos Hajdúdorog főhadnagya (*Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, 10. szám, 37–38.) támogató cikkeket jelentettek meg

4 Romzsa István csepei paróchus határozottan ellenezte a felvetést (*Kárpáti Hirnök*, I. évfolyam, 7. szám, 26.).

A másik járható útnak az újabb magyar nyelvű fordítások elkészítése és a magyar nyelv liturgikus használata előtti egyházi akadályok elhárítása tűnt. Így jelent meg 1862-ben Roskovics Ignác hajdúböszörményi lelkész gondozásában az *Óbitű imádságos- és énekes könyv*, melynek használata széles körben elterjedt.⁵ A hajdúdorogiak 1863-ban Popovics Vazul munkácsi püspökhöz (1837–1864) nyújtottak be kérelmet a magyar nyelv használata ügyében.⁶ A főpásztor nyitottnak mutatkozott az engedélyeztetés kérdésében, de kijelentette, hogy erre csak akkor kerülhet sor, ha hivatalos és ellenőrzött liturgikus fordítások készülnek. November 11-én kiadott körlevelében azonban már azt is kénytelen elrendelni, hogy a magyar nyelv használatának hivatalos engedélyeztetésig kizárólag ószláv nyelven szabad a Szent Liturgiát végezni, s csak bizonyos részek (Evangélium, „Hiszem Uram és vallom” kezdetű imádság, népének) végezhetőek magyarul.⁷ A rendeletet Scitovszky János esztergomi érsek (1849–1866) felszólítására adta ki („*Mint hogy akadt olyan egyén, a ki nem állott országprimásunk előtt vádat emelni...*”)⁸, akinek álláspontját a nyelvhasználat kérdésében a római katolikus egyház félelmei határozták meg. Mivel a görögkatolikusok számos településen a római katolikusokkal együtt éltek, félő volt, hogy a magyar nyelv használatára vonatkozó igény a latin szertartásúak között is erőteljesen jelentkezni fog. Ez a félelem hosszú évtizedeken át alapvetően határozta meg a római katolikus püspökök gondolkodását, akik nem vették figyelembe azt a tényt, hogy a keleti egyház hagyományosan másként viszonyul a nemzeti nyelvekhez, mint a nyugati.

Az esztergomi érsek közbelépése ráébresztette a hajdúdorogiat arra, hogy a nyelvhasználat kérdésében ki kell lépniük az egyházmegyei keretek közül. Az enyhülő politikai helyzet is arra bátorította őket, hogy igényeikkel ismét az országos nyilvánosság elé lépjenek. 1866-ban feliratot intéztek az uralkodóhoz,⁹ a hercegprimáshoz,¹⁰ a főkancelláriához¹¹

5 Debrecen, 1862. 1898-ig összesen nyolc kiadást ért meg. A magyar nyelvű liturgikus kiadványok adatait Ivancsó István gyűjtötte össze: IVANCSÓ ISTVÁN: *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I-II*, Nyíregyháza 2006–2008.

6 Levelet közli: FARKAS LAJOS: Egy nemzeti küzdelem története, Budapest 1896. 19–23.

7 Munkács Egyházmegyei körlevelek, 1863/4125. Magyar fordítása: Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról, A Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Budapest, 1901. 79.

8 Uo.

9 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz.

10 Uo.

11 Közli: FARKAS, i.m. 30–36.

és az országgyűléshez.¹² A feliratokban kinyilvánítják nemzeti önazonosságukat („*Mi tősgyökeres magyarok lévén...*” „...*mi magyarok vagyunk s az örökké valóságig azok akarunk maradni*” „...*ünepelesen ki jelentjük hogy magunknál tősgyökeresebb magyarokat e Hazában nem ismerünk, és nemzetiségünk iránti tántoríthatatlan szeretetben magunkat senki által felül múlni nem engedjük.*”) és kéri ennek tudomásul vételét. Fájdalommal állapítják meg, hogy bár saját hazájukban magyarként élnek, a szertartásuk nyelve miatt muszkának vagy oláhnak csúfolják őket. Felidézik a román görögkatolikusok példáját, akik nem sokkal korábban szintén nemzeti alapon részesültek az egyházszervezet fejlesztésének kiváltságában. Joggal fogalmazzák meg a kérdést: ha Magyarországon a román görögkatolikusok használhatják anyanyelvüket a liturgiában és rendelkezhetnek saját egyházszervezettel, akkor ugyanezt a magyar görögkatolikusok miért ne igényelhetnék? Egyidejűleg utalnak arra is, hogy a megerősödött nemzetiségi mozgalmak komoly veszélyt jelentenek a magyar görögkatolikusokra. Ismételten kéri a bizánci szertartású liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítását és kiadását, illetve megfogalmazzák azt az igényüket, hogy a magyar görögkatolikusok számára létesüljön külön egyházmegye, vagy, ha ez anyagi okokból nem lehetséges, Hajdúdorog székhellyel helynökség.

A felterjesztések sorsa kijózanítóan hatott a hajdúdorogiakra: választ sehonnan se kaptak. Hiába hivatkoztak nemzeti érdekre, a kétszázezer főnyi magyar görögkatolikus népességre és annak jogos igényeire, s az önálló püspökség megalapítása tekintetében hiába támogatta őket a Munkácsi Egyházmegye is,¹³ a közgondolkodásban rögzült sztereotípiákat nem tudták legyőzni. A közvélemény a keleti szertartást szorosan a nemzetiségek világához kötötte és képtelen volt szabadulni attól, hogy „magyarság” és „bizánci szertartás” egymást kizáró fogalmak. Hivatalosan ki nem mondva, de hallgatólagosan az az elképzelés érvényesült, hogy azok a görögkatolikusok, akik érzelmeikben és nyelvhasználatukban a magyarsággal kívánnak azonosulni, válasszák a rítus- vagy felekezetváltás útját.

Míg Hajdúdorogon a város többnyire biztosítani tudta a gyakorlatban a magyar nyelv liturgikus használatát,¹⁴ más helyeken az egyházi hatóságok korlátozó intézkedéseket foganatosítottak. Éppen az 1866. évi kérvényekkel egy időben zajlottak le Makón azok az események, melyek

12 Farkas, i.m. 36–41.

13 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz.

14 GKPL IV-2-a. 133/1863.

rávilágítottak a magyar liturgikus nyelv alkalmazásából fakadó konfliktusok súlyára.¹⁵ A város mintegy kétezer fős görögkatolikus közössége már évtizedek óta a magyart használta templomi nyelvként. 1866-ban egy ötven fős román anyanyelvű kisebbség ezt a szokást meg kívánta szüntetni és ebben Iosif Papp-Szilágyi nagyváradi püspök (1863–1873) támogatta őket. A közösség belső békéjét éveken át feldúló ellentétben a püspök azt az álláspontot képviselte, hogy magyar nyelven semmiképpen sem szabad a szertartásokat végezni. Arra akarta kötelezni a makóiakat, hogy alkalmazzanak egy román kántortanítót, aki a templomi éneklést is vezeti. Papp-Szilágyi püspök fellépése igazolta azokat a félelmeket, melyekre a hajdúdorogiak az 1866. évi felterjesztésekben utaltak: az idegen szertartási nyelv veszélyezteti a magyar identitást és a magyar közösségek beolvadásához vezethet.

A hajdúdorogiak felismerték, hogy nem elégséges más városok és falvak magyar görögkatolikus híveire hivatkozniuk, hanem velük összefogva kell ügyüket az országos nyilvánosság elé tárni. Már az 1866-ban a képviselő- háznak küldött felterjesztésben is engedélyt kértek arra, hogy a magyar görögkatolikusok számára országos értekezletet tartsanak. Ezt az országos népgyűlést 1868. április 16-ra hívták össze Hajdúdorogra.¹⁶ A népgyűlésre 33 egyházközség küldte el képviselőjét (szám szerint 220-at), illetve 20 lelkész jelent meg. Ezen kívül 19 egyházközség és 11 lelkész írásban jelezte, hogy elfogadja a határozatokat. A tanácskozás eredményeként megfogalmazásra kerültek az elérendő célok: 1. magyar püspökség felállítása Hajdúdorog székhellyel; 2. a liturgikus könyvek közpénzen történő lefordítása és kiadása; 3. a magyar liturgikus nyelv szentesítése. A népgyűlés Állandó Végrehajtó Bizottságot hozott létre, melynek élére a szervezésben nagy érdemeket szerzett Farkas Lajost, Hajdúdorog főhadnagyát választották. A népgyűlés mint a magyar görögkatolikusok önszerveződésének első jelentős megnyilvánulása, illetve annak kétségbevonhatatlan sikere, komoly jelzésnek bizonyult az egyházi hatóságok számára. A népgyűlés egyik résztvevője, a mozgalommal rokonszenvező Szabó György, hajdúdorogi parókus Pankovics püspöknek írt bizalmas jelentésében ezekkel a szavakkal próbálja érzékeltetni a helyzet komolyságát: *„én úgy látom: miszerint mi itt egy nagyszerű áradattal állunk szemközt, melynek útjába állani annyit tenne mint attól elsodortatni [...]*

15 EPL Scitovszky Cat. D. 2728/1866.

16 A nagygyűlésről: Janka György tanulmánya jelen kötetben. A jegyzőkönyvet kötetünk függelékében közöljük.

*vagy ellenállás által a szenvedélyes árt felbőszítve oly végletekre ragadtatni, melyekről az imádandó isteni Gondviselés mentsen meg minket!*¹⁷

Az Állandó Végrehajtó Bizottság felterjesztéseket és delegációkat küldött Ungvárra, Pestre és Esztergomba. A kedvező fogadtatás ellenére a petíciókra ezúttal sem érkezett válasz. A sürgetések és érdeklődések során ismét világossá vált, hogy a magyar nyelv liturgikus használatának kérdése komoly félelmeket keltett a római katolikus főpásztorokban. Ezt a Vallás- és Közoktatási Minisztérium tanácsosa, Lipovniczky István c. püspök, egyértelműen Farkas Lajos értésére adta, aki visszaemlékezésében így idézi fel a tanácsos szavait: „Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e éppen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen.”¹⁸ Lipovniczky hivatalból kikérte Simor hercegprímás véleményét,¹⁹ aki nem támogatta se a magyar görögkatolikus püspökség felállítását, sem pedig a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának szentesítését. Érvei között figyelemre méltó az a gondolat, mely szerint a magyarosítás szándékát a magyar görögkatolikusok új egyházmegyébe tömörítése nem szolgálja, mert így a teljesen nemzetiségi jellegű rutén és román egyházmegyék még jobban elszigetelődnek a magyarságtól és a magyar kultúrától. A liturgikus nyelv kérdésében kihangsúlyozza, hogy annak megváltoztatása kizárólag az Apostoli Szék jogköre, ugyanakkor tanújelét adja annak is, hogy a magyar ajkú görögkatolikusok nyelvi hátrányainak súlyát nem érzékeli. Nem kis naivitásról tanubizonyságot téve azt feltételezi, hogy a görögkatolikus püspökök egyike se küld olyan papot a magyar egyházközségbe, aki a magyar hívek nyelvi adottságaihoz ne igazodna.²⁰

Az önszerveződéssel egyidejűleg egy rendkívül fontos tartalmi kérdés vizsgálata és vitája is megkezdődött: mit jelent tulajdonképpen a „magyar liturgia”? Minden egyes szertartás minden egyes szavának magyarra fordítását és végzését jelenti, vagy pedig csak a nép által is hallott, illetve énekelt részekre vonatkozik? A legjelentősebb liturgia-fordítók egyike, Roskovics Ignác 1868-ban Simor hercegprímáshoz intézett tervezetében amellet szál síkra, hogy csak a nyilvános részek magyar fordítása készüljön el, míg a pap által mondott úgynevezett „csendes imák” ószlávul, románul vagy görögül lennének végzendők. Javaslatot tesz egy

17 DAZO fond 151. opisz 12. nr. 1754.

18 FARKAS, i.m. 72.

19 EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868

20 Uo.

ötnyelvű, görög-magyar- ószláv-román-latin nyelvű Liturgikon összeállítására is, melynek bevezetése érvelése szerint a különböző nemzetiségek békés egymás mellett élését is szolgálja.²¹

A hajdúdorogi népgyűlés összekötötte a magyar nyelvű liturgia ügyét a görögkatolikus magyarok számára felállítandó külön püspökség igényével. Pankovics István munkácsi püspök (1866–1874) 1871 szeptemberében Hajdúdorogon tett kánoni látogatása során olyan magatartást tanúsított, mely megerősítette a dorogiakban azt a meggyőződést, hogy a tornyosuló akadályok ellenére céljaik megvalósulása közel van. Nem emelt kifogást az ellen, hogy a jelenlétében magyar nyelven végezzék a Szent Liturgiát. Sőt, az ünnepi pillanatokban a püspök még azt is kijelentette, hogy élete legszebb feladatának tartja, hogy ő legyen az első magyar görögkatolikus püspök.²² Pankovics püspök látogatása során megcsodálhatta a hajdúdorogi templom új freskóját is, amit az egyházközség az 1868-as népgyűlés után készíttetett és ami a mozgalom ideológia háttérének megvilágítását is szolgálta. Révész György: Szent István lerombolja a bálványokat című festményén²³ a szent király mellett bizánci szertartású püspökök állnak, hirdetve azt az – akkoriban és még hosszú ideig kétségbe vont – történeti tény, mely szerint a magyarság körében elsőként a bizánci egyház papjai végeztek térítő munkát.

Ilyen előzmények után óriási csalódást okozott az uralkodónak az a döntése, mellyel 1873. szeptember 17-én a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökséget alapított 33 magyar ajkú egyház- község számára.²⁴ A külhelynökség alapítását előkészítő kormányzat teljes mértékben figyelembe vette a római katolikus főpásztorok aggályait a magyar liturgikus nyelvvel kapcsolatban. S mivel a görög-

21 „A sz. liturgiának csak nyilvánosan mondandó részei fordítandók magyarra, s ezen részek magyar szövege az orosz és román közt és két szélen a görög és latin szöveggel egy könyvben, – a titkosan mondandó részek pedig csak görögül adandók...” EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 3844/1868.

22 FARKAS, i.m. 80–82. Pankovics püspök a kánoni látogatásról beszámolt a hercegprímásnak is. Jelentésében kihangsúlyozza, hogy Hajdúdorog lakossága kizárólag a magyar nyelvet használja. Egyúttal javasolja a teológiailag kifogástalan magyar nyelvű liturgiafordítások elkészítését: EPL Simor Cat. D. Hajdúdorog, 11. 15. doboz. 1789/1872.

23 A freskó ma már nem látható. Vö. TERDIK SZILVESZTER: Szent István király tisztelete a görögkatolikus egyházban, in: *István, a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István király tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*, szerk. KERNY TERÉZ és SMOHAY ANDRÁS, Székesfehérvár 2013, 188–204., 189–190.

24 JANKA GYÖRGY: *A Hajdúdorogi Külhelynökség története* és SZABÓ PÉTER: *A „Hajdúdorogi Külhelynökség” kánonjogi státusza*, in: IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza, 2002, 7–16. és 17–26.

katolikusok nyíltan megvallották, hogy a saját püspökség egyik legfontosabb feladata a magyar nyelv oltárra emelése, szándékuk ellenére komoly érvet szolgáltatott az egyházmegye felállítására ellen. A külhelynökség alapítását ugyan maguk a hajdúdorogiak vetették fel arra az esetre, ha az egyházmegye létrehozása anyagi akadályokba ütközne, de annak joghatóságát értelemszerűen az összes magyar ajkú közösségre kiterjeszteni gondolták. Az 1868-ban megtartott hajdúdorogi kongresszus a korábbi javaslattal szemben már egyértelműen egy önálló egyházmegye felállítását kérte. A kormányzat belátta, hogy a magyar görögkatolikusok igényeire valamilyen választ kell adnia, aminek azonban összhangban kell lennie más egyházi érdekekkel is. A külhelynökség megalapítása tehát inkább köztes megoldásnak tekinthető. Pásztelyi püspök 1875-ben első külhelynökké Danilovics János székesegyházi kanonokot nevezte ki, kinek egyébként is meglehetősen szűk joghatósága csupán a szabolcsi főesperesség hajdúdorogi, karászi, máriapócsi, nagykállói, nyírbéltői és tímári esperesi kerületeinek parókiáira terjedt ki. Ez később ugyan a szatmári főesperesség nyíri kerületével bővült, de még így is csak egy töredékét fogta össze a magyar ajkú görögkatolikus egyházközségeknek.

Danilovics helynök jelentős sikereket ért el viszont a liturgikus fordítások elkészítése terén. 1879 májusában fordító-bizottság felállítását kezdeményezte, melynek munkáját maga irányította. A munkálkodás eredménye négy liturgikus könyv fordítása, ill. kiadása lett.²⁵

Alig alakult meg a fordító-bizottság és terjedt el működésének híre, Rómából – Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsek (1867–1891) véleményének meghallgatása után – tiltó rendelkezés érkezett a magyar nyelv liturgikus használatát illetően. A Szentszék kötelezte a munkácsi püspököt arra, hogy maradéktalanul állítsa vissza az ósláv nyelv használatát. Pásztelyi püspök körlevélben hozta a papság tudomására a magyar nyelv használatának tilalmát, de ez a kialakult gyakorlaton nem sokat változtatott²⁶. Annál inkább cselekvésre ösztönözte az Állandó Végrehajtó Bizottságot, mely 1881. január 23-án Hajdúdorogon értekezletet tartott.

25 IVANCÓS ISTVÁN: *Danilovics János életének és munkásságának főbb adatai*, in: Uő. (szerk.): *A 125 éve alakult hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság utolsó műve, a Danilovics-énekek könyv megjelenésére 2004. április 29-én rendezett szimpózium anyaga*, Nyíregyháza, 2004, 7-17

26 A munkácsi egyházmegye fegyelmi szabályzata: „*Egyházmegyénk területén levő, és joghatóságunkhoz tartozó nem szlávajku hiveink közötti lelkészletekben az isteni tiszteletnek úgy templombeli, valamint külső szent szolgálatainál a canonisált oltárnyelvtől (lyurgicus) csak annyi eltérés türethet meg, amennyit a latinszertartású kath lelkész testvéreink a saját szertartásbeli isteni tiszteletők, belső és külső szent szolgálataikban a hívők nyelvén végeznek. E szabálytól ő szentsége a római Pápa legmagasb engedélye nélküli eltérést, vagy kihágást, saját felelőségükre elkövetni bátorokodó lelkészek szigorú fegyelmi eljárásnak teszik ki magukat.*” (1883. március 5–10., VII/25/b.)

A tanácskozás eredményeként a Bizottság tagjai kérvényeket nyújtottak be a királyhoz, a képviselőházhoz és Trefort Agoston kultuszminiszterhez. A felterjesztésekben rámutatnak arra, hogy a külhelynökség nem oldotta meg a magyar görögkatolikusok problémáit, ezért ismét egy önálló egyházmegye felállítását kérik. Az országgyűléshez benyújtott kérvényben utalnak arra, hogy az új egyházmegye előmozdítaná a magyar államnyelv elterjedését a nemzetiségek által is lakott egyházközségekben. Ez az utalás ugyan elsősorban a politikai üzenetekre érzékeny képviselők megnyerését szolgálta, viszont a hajdúdorogi mozgalom hazai és nemzetközi megítélése szempontjából végzetesnek bizonyult. Attól kezdve az alapvetően lelki igények kielégítése céljából útjára indított kezdeményezést a közvélemény, s elsősorban a sajtó egy része nacionalista mozgalomként értelmezett és állította be, melynek célja a nemzetiségek elmagyarosítása. Ezt a bélyeget a magyar liturgia és a magyar görögkatolikus püspökség ellenfelei szinte letörölhetetlenül rásütötték a mozgalomra.

Az 1881. évi felterjesztések kedvező fogadtatásra találtak mind a királynál, mind pedig az országgyűlésben. A kormány kikérte a püspöki kar tagjainak, illetve a budapesti egyetem teológiai karának véleményét, akik Pásztyei Kovács János munkácsi és Tóth Miklós eperjesi püspök (1876–1882) kivételével az új püspökség alapítása ellen foglaltak állást. Lipovniczky tanácsos egy évtizeddel korábban megfogalmazott szavai a magyar liturgikus nyelv bevezetésével kapcsolatban továbbra is érvényben voltak. A kormány látva a püspökök ellenkezését több mint egy évtizedre levette a napirendről az egyházmegye alapításának kérdését, s attól kezdve kormánykörökben arra az álláspontra helyezkedtek, hogy mindaddig nem lehet szó új görögkatolikus egyházmegye alapításáról, míg a Szentszék a magyar nyelv használatát nem engedélyezi.²⁷ Ivánkovich János miniszteri tanácsos 1893-ban történt kinevezése után vette elő ismét az ügy aktáit, s készített részletes elemzést és alaposan kidolgozott javaslatot a hajdúdorogi püspökség felállítása tárgyában. Ekkor azonban Vaszary hercegprímás arra kérte Eötvös Loránd kultuszminisztert, hogy vegye le a napirendről a kérdést.

Az 1881-ben megtapasztalt, némileg váratlan²⁸ elutasítás évekre visszavetette az Állandó Végrehajtó Bizottság tevékenységét is. Újabb

27 VÉGHSEŐ TAMÁS: *„Kísélet egy magyar görögkatolikus püspökség felállítására 1881-ben, in: Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae: Tanulmányok Várszégi Asztrik 70. születésnapjára, SOMORJAI ÁDÁM – ZOMBORI ISTVÁN, Budapest, 2016, 315.*

28 Wlassics Gyula kultuszminiszter 15 évvel később is így értékeli az elutasító véleményeket: *„Érveik azonban, amelyeket felhoznak annyira nem bírnak a meggyőződés erejével, hogy valóban*

konkrét lépések megtételére az 1896. évi millenniumi ünnepek politikai légköre teremtett lehetőséget. Az újabb kezdeményezésnek Kováts József hajdúdorogi országgyűlési képviselő parlamenti interpellációja adta meg az alaphangot, aki május 27-én arról faggatta Bánffy Dezső miniszterelnököt: „*Szándékozik-e a kormány valahára H. Dorogon a gör. kath. püspökséget felállítani s tett-e már előterjesztést a koronánál?*” Az Állandó Végrehajtó Bizottság újabb kérvényeket állított össze, s a tagjaiból választott nagy létszámú küldöttség elindult a fővárosba. A Bizottság azzal kívánta a budapesti követjárás tárgyát a fővárosi és az országos közvélemény előtt kihangsúlyozni, hogy június 27-én reggel magyar nyelvű Szent Liturgiát végeztek az Egyetemi templomban. Az esemény nagy sajtónyilvánosságot kapott: mind a készülő eseményről, mind pedig az elvégzett ünnepélyes Szent Liturgiáról bőséges sajtótudósítások születtek. A Pester Lloyd tudósítása hamar eljutott Rómába, ahol augusztus 20-án a Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja már Vaszary Kolos esztergomi érsek (1891–1912) és Vályi János eperjesi püspök (1882–1911) időközben bekért jelentésével együtt tárgyalta az ügyet. A szentszéki vizsgálat eredményeként szeptember 2-án az a döntés született, hogy mind a magyar nyelv használata, mind a liturgikus könyvek kiadása súlyos és megszüntetendő visszaélés. Erről Mieczyslaw Halka Ledochowski bíboros szeptember 20-án értesítette mind a hercegprímást, mind pedig a munkácsi és az eperjesi püspököket. Az érintett püspököket a Szent-szék kötelezte arra, hogy tegyenek meg mindent a bevezetett visszaélések megszüntetése érdekében, vonják szigorú ellenőrzés alá azokat az egyházközségeket, amelyek a magyar nyelv használatában leginkább kitűnnek és mozdítsák el helyeikről azokat a papokat, akik a hajdúdorogi mozgalommal szimpatizálnak.²⁹

A magyar kormány 1898 márciusáig két memorandumot is intézett a Szentszékhez, melyekben a tiltás visszavonását sürgette. A lelki igény és a történeti előzmények mellett az emlékiratok leginkább a román görögkatolikusok nyelvhasználatára hivatkoztak és sérelmezték, hogy a Szentszék megtagadja a magyaroktól azt, amit engedélyez a románoknak. Egyházi részről mind Vaszary hercegprímás, mind pedig Firczák Gyula munkácsi püspök (1881–1912) a tiltás szigorúságának enyhítését

csodálni lehet miért tételt az ügy a jelentések beérkezése után az irattárba.” VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez, 1. kötet: 1778–1905*, Nyíregyháza, 2014, Collectanea Athanasiana II/4/1. (=Források 4/1. kötet), 90. számú dokumentum.

29 Az ügy dokumentumai: *Források* 4/1. kötet, 87–115. számú dokumentumok.

kérte,³⁰ míg Vályi János eperjesi püspök haladéktalanul kihirdette a tiltó határozatot. A magyar liturgia ellenzői is eljuttatták álláspontjukat a Szentszékhez. Az egyháziak közül Drohobeczky Gyula kőrösi püspök (1891–1920) több levélben részletesen ismertette súlyosan elmarasztaló véleményét mind a görögkatolikus magyarok mozgalmáról, mind pedig a velük szimpatizáló Firczák Gyula püspökről. A románok részéről a Victor Mihályi érsek, Epaminonda Lucaciu görögkatolikus pap, illetve a későbbi lugosi és szamosújvári püspök, Vasile Hossu igyekezett a magyar görögkatolikusok mozgalmát tisztán politikai célzatú mozgalomként feltüntetni és a Szentszék előtt hitelteleníteni. XIII. Leó pápa (1878–1903) szakértőként Nikolaus Nilles jezsuita tudóst, a keleti egyházak történelmének és liturgiájának kiváló ismerőjét kérte fel a kérdés tanulmányozására, aki elutasította ugyan a magyar kormány érveit, de a magyar nyelv használatának tilalmát nem látta indokoltnak. Azt tanácsolta – eredmény nélkül –, hogy a Szentszék inkább használja fel a magyar kormány buzgóságát és érje el, hogy az állam költségén hittanilag kifogástalan liturgikus könyvek kerüljenek kiadásra.³¹

Az Egyetemi templomban végzett magyar nyelvű liturgia utáni diplomáciai jegyzékváltás és annak belpolitikai vonatkozásai a magyar görögkatolikusok mozgalmát véglegesen politikai síkra terelték. Voltak, akik a következmények miatt elhibázott lépésnek és fölösleges provokációnak tartották a fővárosi magyar nyelvű liturgiát. A sajtóban megjelentek azok a vélemények is, melyek szerint a görögkatolikus magyaroknak a szentszéki tiltás miatt Rómától független nemzeti egyházba kellene szerveződniük, amihez az 1895. évi egyházpolitikai törvények kellő közjogi alapot biztosítanak. Kétségtelen, hogy a Szentszék reakciója rendkívül erélyes volt és komoly hátrányokkal járt, de egyúttal átgondolt cselekvésre és új utak keresésére is ösztönözte a magyar görögkatolikusokat. Új kezdeményezésként 1898 júniusában Budapesten megalakult a Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottsága,³² melynek elnöke Szabó Jenő (1843–1921) nyugalmazott miniszteri tanácsos, főrendiházi tag lett. Hosszú minisztériumi pályafutása során alaposan kiismerte a politika útvesztőit, ezért vezetésével az Országos Bizottság kísérletet tett arra, hogy a magyar görögkatolikusok ügyét kivezesse a politika ingoványos talajáról. Mivel az egyházmegegyezés felállításának kérdése elsősor-

30 Firczák Gyula püspök levelét jelen kötetben a *Források* között közöljük.

31 Az ügy iratai, más kiegészítő forrásokkal: *Források* 4/1. kötet, 110–165. számú dokumentumok.

32 *Források* 4/1. kötet, 158–159. számú dokumentumok.

ban politikai akarattól és egyeztetésektől függött, s könnyen kontrollálhatatlan játszmák martalékává válhatott, az Országos Bizottság arra az álláspontra jutott, hogy a magyar liturgikus nyelv szentesítését a meglévő egyházmegyei keretek között próbálja meg elérni. Ezen kívül célként fogalmazódott meg a liturgikus mozgalom nacionalista beütésektől való megtisztítása, valamint a Gergely-naptár bevezetése a magyar ajkú egyházközségekben. A programhoz 113 parókia, 568 filia és 134.527 hívő csatlakozott. Az Országos Bizottság egy bő évtized után – megtapasztalva a román egyházmegyeiek püspökeinek hajthatatlanságát és románosító törekvéseit – visszatért az önálló egyházmegye eszméjéhez, amit ez idő alatt a hajdúdorogi Állandó Végrehajtó Bizottság nem adott fel.

Az Országos Bizottság programjában szerepelt egy római zarándoklat megszervezése is, melynek célja a magyar görögkatolikusok létének demonstrálása volt. Az 1898. november elején kibocsátott első felhívás így fogalmaz: „1. *Annak bizonyítása, hogy a görögkatolikus magyarok hűségesen ragaszkodnak az egyház egységének központjához, Rómához, s ez a ragaszkodás élő hiten, tiszta meggyőződésen és odaadó szereteten alapul.* 2. *Azokkal szemben, akik úgy informálták a Szentszéket, hogy nincs is görögkatolikus magyarság, e zarándoklattal bizonyítjuk létiinket és azt is, hogy elég nagy számban vagyunk ahhoz, hogy figyelembe vegyenek bennünket.* 3. *Végül ki kell mutatnunk Ószentsége előtt, hogy amikor más ajkú hittestvéreinkhez hasonlóan, nyelvünket istentiszteleti nyelvré emelteni kérelmezzük, csak a köztünk lábra kapott hitközöny, vallásmegvetés és valláselhagyás ellen küzdünk, mozgalmunk minden ízében tiszta, őszinte és katolikus.*”³³

A zarándoklatra a jubileumi Szentévbén, 1900-ban került sor március 6. és 9. között. Ezen 461 zarándok (köztük 67 lelkész) vett részt. A zarándoklat vezetését Vályi János eperjesi püspök vállalta, míg Firczák Gyula munkácsi főpásztor Rómában csatlakozott hozzájuk. Viszontagságos körülmények között jutottak el az Örök Városba, ahol az a nyugtalanító hír fogadta őket, hogy XIII. Leó pápa talán nem is fogadja őket. A pápai kihallgatásra végül a római tartózkodás utolsó napján került sor. Vályi János püspök rövid köszöntő beszédében a magyar liturgia szentesítését kérte a pápától és átadta azt az Emlékiratot, melyben a magyar görögkatolikusok kérésüket összefoglalták. Az Államtitkárság előzetesen tájékoztatást kapott a szervezőktől a benyújtandó kérelem tartalmáról, s a nuncius útján jelezte, hogy arra azonnali választ a Szentatyától nyilvánvalóan nem kaphatnak. Az Emlékirat szentszéki tanulmányozásával kapcsolatos későbbi államtitkársági iratok kiemelik annak tisztelet-

33 *Források* 4/1. kötet, 175. számú dokumentum.

teljes hangnemét és visszafogott stílusát. Mind a zarándokok magatartása, mind pedig az Emlékirat szövege jelentős mértékben javított azon a kedvezőtlen megítélésen, mely az addig beérkezett információk alapján Rómában a magyar görögkatolikusokkal kapcsolatban kialakult.

A római zarándoklat után az Országos Bizottság díszes kiállítású Emlékkönyvet³⁴ adott ki két térképpel, számos fényképpel, a zarándoklat előzményeinek, lefolyásának történetével, a pápának átnyújtott Emlékirat szövegével, a résztvevők névsorával. Az Emlékirat címlapját Roskovics Ignác (Roskovics Ignác nagyprépost fia) „*Magyarok Nagyasszonya*” című festménye díszítette. Történeti részét Hodinka Antal (1864-1946) történész, a görögkatolikusok történelmének legkiválóbb ismerője állította össze. A bizánci szertartású katolikus magyarok történetének bemutatásában felsorakoztatja azokat a történeti tényeket és érveket, melyek a 19. század második felétől kezdődően egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a magyar görögkatolikusok önértelmezésében. A többségi társadalom gondolkodásában a keleti szertartás a szláv és a román nemzetiségekhez kapcsolódott, míg a magyarság vallási jellemzőjeként a latin szertartás vagy a protestantizmus rögzült. Mindeközben a történeti kutatások eredményeként egyre inkább vitathatatlaná vált, hogy a magyarság elsőként a bizánci szertartású kereszténységgel ismerkedett meg, a 10. században egyes magyar előkelők Bizáncban lettek keresztények, s ennek következményeként Hierotheosz püspök személyében keleti szertartású térítő püspök működött Magyarországon. Szent István király ugyan a latin szertartású kereszténység mellett döntött, ám a bizánci szertartás képviselői – elsősorban a szerzetesek – még hosszú ideig működtek a magyarok között.³⁵ A bizánci szertartás jelenléte az Árpád-kori magyarság körében, illetve az azt bizonyító történeti tények sora óriási szerepet játszott a 19–20. századi magyar görögkatolikusok ön- értelmezésének alakulásában. Különösen a millenniumi ünnepek atmoszférájában volt nagy jelentősége annak, hogy rámutathattak: a magyar nemzet története a bizonyíték arra, hogy a „magyarság” és a „keleti szertartás” nem egymást kizáró fogalmak. Az önértelmezésük útja tehát az egészen távoli múltból indult. Annak elfogadtatása a többségi társadalommal viszont valódi kálvária-útnak bizonyult.

A zarándoklat ugyan nem hozott teljes áttörést, s a Szentszék elvileg fenntartotta a szigorú tiltást, de a magyar görögkatolikusok ügyének

34 *Emlékkönyv a görög szert. katolikus magyarok római zarándoklatáról*, kiadja a Görög Szert. Katolikus Magyarok Országos Bizottsága, Budapest, 1901.

35 *Emlékkönyv*, 71–84.

kétségtelenül óriási szolgálatot tett. Az enyhülés jeleként értelmezhető az, hogy a római zarándoklat után Emidio Taliani bécsi nuncius (1896–1903) is – a már említett Nikolaus Nilles-szel egyetértésben – a kialakult nyelv- használati gyakorlat hallgatólagos tűrését javasolta.³⁶ A Szentszék valóban ezt az utat választotta: az a döntés született, hogy a Szentszék nem ad választ a kormány és a zarándokok emlékiratira, illetve Firczák püspök enyhítést kérő levelére, s csak abban az esetben ad ki újabb állásfoglalást, ha az érintett püspökök és a magyar kormány részéről ismételt jelzés érkezik, vagy a görögkatolikus egyházakat veszélyeztető tendenciákról (szakadások, hitelhagyások) futnak be hírek. Ebben az esetben a Szentszék késznek mutatkozott az érintett püspökök bölcsességére bízni a nyelvhasználattal kapcsolatos döntéseket és a kiadott magyar nyelvű liturgikus könyveket szakemberek által megvizsgáltatni.³⁷

Kétségtelen, hogy a Szentszéknek ez az álláspontja jelentős mérföldkő a görögkatolikus magyarok mozgalmának történetében. Róma természetesen nem változtathatott elvi álláspontján a liturgikus nyelvhasználat tekintetében. Ugyanakkor a bíborosoknak azt is be kellett látniuk, hogy a magyar nyelv használatát a liturgiában súlyos következmények nélkül képtelenség lett volna visszaszorítani. A súlyos következmények között pedig a skizma-veszély, illetve egy Rómától független magyar jellegű bizánci szertartású egyház létrejötte is felbukkant, mely bizonyos körök részéről nem nélkülözötte volna a szükséges politikai támogatást sem. A Szentszék kivárára épülő politikájában minden bizonnyal szerepet játszott az is, hogy XIII. Leó pápa a döntés meghozatalakor már 92 éves volt, s nyilvánvalóan földi élete és pontifikátusa végéhez közeledett. Ez 1903 júliusában be is következett, s a gyors konkláve eredménye azokat a várakozásokat erősítette, melyek az addigi irányvonal jelentős módosítását prognosztizálták. Szent X. Piusz pápa pontifikátusa valóban meg hozza majd a magyar görögkatolikusok vágyainak legalább részleges teljesülését.

1903 nyarától már a magyar kormány is a váltásra készül, s abban a reményben készíti elő az úgynevezett Vatikán-akció lépéseit, hogy azokkal új fejezetet nyithat a szentszéki-magyar kapcsolatokban. A magyar görögkatolikusok ügye így egy nagyobb „diplomáciai csomag” részévé válik, melyhez a Széll-, Khuen-Héderváry- és Tisza-kormányok is nagy reményeket fűztek. Ezeknek az 1905-ben kirobbant belpolitikai válság vetett véget.

36 *Források* 4/1. kötet, 165. számú dokumentum.

37 *Források* 4/1. kötet, 211–212. számú dokumentumok.

A magyar nyelv liturgikus használatával kapcsolatban Vaszary Kolos hercegprímás már a római zarándoklat előtt azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy az csak a liturgia bizonyos, kevésbé lényegesnek ítélt részeiben érvényesüljön. Ezt a javaslatot a Szentszékhez is eljuttatta kiegészítve azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar nyelv teljes kizárására – vagyis a szentszéki tiltás maradéktalan végrehajtására – már semmi esély sincsen. Később az Országos Bizottságnak az ógörög nyelv használatát javasolta, mivel tisztában volt azzal, hogy a Szentszék nem fogja engedélyezni a teljes magyar nyelvű liturgiát. Ezt a javaslatot az Országos Bizottság nem fogadta el, mivel továbbra is bízott az 1900-ban beadott kérvény pozitív elbírálásában. Másrészt az 1895 óta szerveződő és 1905-ben hivatalosan az esztergomi főegyházmegye keretében felállított budapesti görögkatolikus parókia³⁸ templomában kialakult gyakorlat ideiglenes eltűrése is ezt a látszatot keltette. A budapesti parókia élére az a Melles Emil szatmári főesperes került, aki a magyar nyelvű liturgia elkötelezett híve volt. A főváros összes – tehát nem csak magyar ajkú – görögkatolikus hívője számára felállított parókián a magyar vidékeken kialakult gyakorlatot vezette be: az alapítás szavain és a csendes papi imákon kívül mindent magyarul végzett. Ez a gyakorlat belső konfliktushoz vezetett, melyben végül a Szentszék intézkedésére volt szükség. 1907-ben először a fővárosi románok kerültek ki a parókia joghatóság alól, s tértek vissza az illetékes római katolikus plébániák alá. Végül 1909-ben – a sorozatos Rómába érkezett feljelentések hatására – a Hitterjesztés Kongregációja a budapesti parókiát rutén szertartásúnak minősítette és a magyar nyelv liturgikus használatát betiltotta.³⁹ Ekkor a budapesti görögkatolikusok – elfogadva a hercegprímás korábbi javaslatát – a liturgia lényegi részében az ógörögöt kezdték használni.

Az ógörög liturgikus nyelv ugyanúgy idegen volt a magyar görögkatolikusok számára, mint az ószláv és a román. Alkalmazásával ugyanakkor el lehetett kerülni azt a széles körben elterjedt – s Rómában a nemzetiségek által különösen is propagált – vádat, mely szerint a magyar liturgikus mozgalom csupán a politika szolgálatában álló eszköz, mellyel a kormány a nemzetiségek elmagyarosítását kívánja elérni.

Az újabb szentszéki tiltás hatására az Országos Bizottság is visszatért az önálló püspökség eszméjéhez és 1910 végén a hajdúdorogi Állan-

38 *Források* 4/1. kötet, xxx. számú dokumentumok.

39 VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 2. kötet: 1906–1912, Nyíregyháza, 2019, Collectanea Athanasiana II/4/2. (= *Források* 4/2. kötet), xxx. számú dokumentumok.

dó Végrehajtó Bizottsággal közösen kezdeményezte a kormánynál elvi döntés meghozatalát egy magyar görögkatolikus egyházmegye létesítéséről.⁴⁰ Ez az indítvány látszólag eredménytelen maradt. 1911. június 30-án Szabó Jenő a főrendiházban nagyhatású beszédben ismételte meg az alapításra vonatkozó kérést, utalva arra, hogy a magyar görögkatolikus püspökségtől remélik a magyar liturgikus nyelv kialakult gyakorlatának törvényesítését. A kormány nevében válaszoló Zichy János vallás- és közoktatási miniszter jóindulatáról biztosította a magyar görögkatolikusok törekvéseit, de továbbra is azt az álláspontot hangoztatta, hogy először a magyar nyelv szentszéki elismerésének kell megtörténnie, s csak utána lehet szó az egyházmegye alapításáról. Ugyanakkor Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök Ferenc József király megbízásából már áprilisban titkos tárgyalásokat kezdeményezett a Szentszékkal a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításáról. Az első kedvező szentszéki reakciók után, Szabó Jenő főrendiházi beszéde idején a magyar kormány már azt kívánta elérni a Szentszéknél, hogy annak hozzájárulását minél előbb a közvélemény elé tárhassa. Az Országos Bizottság és az Állandó Végrehajtó Bizottság indítványa ugyanis akkor érkezett meg a kormányhoz, amikor az az uralkodóval együtt nagy horderejű törvények parlamenti vitájára készült. Ezek közül kiemelkedett az új véderőtörvény, melynek parlamenti elfogadása kétségesnek tűnt. A politikai pártok támogatásának megnyerése érdekében az uralkodónak szüksége volt egy olyan gesztusra, mellyel a magyar nemzet iránti figyelmét kifejezhette. A magyar görögkatolikusok régi vágyának teljesítésével, melynek nemzeti jellege vitathatatlan volt, az uralkodó megnyerhette a parlament támogatását. Mivel azonban a Szentszék hozzájárulására is szükség volt, az uralkodó először a diplomáciai utak mellőzésével, Lippay Bertalan festőművész, pápai gróf és kamarás közvetítésével érdeklődött a Szentszéknél, majd pedig hivatalosan, de még mindig titokban a miniszterelnök útján indította meg a szükséges egyeztetéseket. Khuen-Héderváry miniszterelnök teljes nyíltsággal feltárta a Szentszék előtt, hogy a magyar görögkatolikus egyházmegye felállításának milyen fontos belpolitikai vonzata van, s az uralkodó mennyire értékelné, ha a Szentszék segítséget nyújtana neki terve megvalósításában. A magyar kormány számára is nyilvánvaló volt, hogy az egyeztetések sok időt igényelnek, de már 1911 nyaratól kezdve újra és újra azt kérte a Szentszéktől, hogy az új egyházmegye felállításához adott beleegyezését belpolitikai okokból minél

40 Részletesebben: VÉGHSEŐ TAMÁS: *A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei*. Athanasiana 35 (2013), 109–121.

előbb nyilvánosságra hozhassa. A Szentszék ezzel szemben mindaddig kerülni kívánta a nyilvánosságot, míg a kormánytól meg nem kapja a szükséges biztosítékokat nem csak az egyházmegye finanszírozása, hanem a magyar liturgikus nyelv tilalma tekintetében is.⁴¹

Az egyeztetés része volt a püspöki kar véleményének kikérése is, melyre november 9-én került sor. Két évtizeddel korábban a magyar görögkatolikusokat mélyen lesújtotta a püspökök elutasító álláspontja. Ez alkalommal viszont minden püspök számára nyilvánvaló volt az erőteljes uralkodói akarat, s nem volt kétséges a támogató nyilatkozat megszavazása. Ferenc József király felterjesztését az újonnan kinevezett kalocsai érsek, Csernoch János (1911–1912) juttatta el a Szentszékhez, melyben az új egyházmegye liturgikus nyelveként az ógörög szerepelt.⁴² A püspökkari tanácskozáson jelen voltak a román görögkatolikus metropólia főpásztorai, Victor Mihályi érsek, Demetriu Radu nagyváradi és Vasile Hossu szamosújvári püspök is, akik szintén megszavazták az új egyházmegye alapítását. Alessandro Bavona bécsi nunciushoz (1911–1912) írt levelükben így fogalmaznak: „...szimpátiával üdvözlöttük a tervet [i. egyházmegye alapítását a magyar görögkatolikusok számára] és akkor sem emeltük fel szavunkat, amikor elhangzott, hogy mintegy hetven parókiát a mi érseki tartományunkból kívánnak az új egyházmegyébe átsorolni...”⁴³ Ugyanakkor azt kérték a nunciustól, hogy az átsorolandó egyházközségek pontos kijelölése ne történjen meg a megkérdésük nélkül. A következő hónapokban megtartott üléseik után azonban közösen léptek fel érdekeik képviselőiben és elérték, hogy a már kijelölt új egyházmegyei határokat megváltoztassák, s az általuk igényelt egyházközségeiket visszasorolják. Ezzel egyidejűleg minden lehetséges módon felhívták a Szentszék figyelmét arra, hogy bár az új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az ógörög lesz, az mindenképpen a magyarosítás célját fogja szolgálni. Különösen Demetriu Radu nagyváradi püspök (1903–1920) intézett heves kirohanásokat a tervezett egyházmegye ellen, ami kiváltotta a nunciaturát Bavona érsek halála (1912. január 12.) után vezető Francesco Rossi-Stockalper megütközését. Az ügyvivő már 1912 februárjában jelezte a Szentszéknek, hogy Radu püspök nem csak az egyházmegyéje papságát lázítja a tervezett egyházmegye ellen, de Ferenc Ferdinánd trónörökösrel is felvette a kapcsolatot és kérte közbenjárását. Ugyanezt tették a Román Nemzeti Párt képviselői is. A trónörökös teljes mérték-

41 *Források* 4/2. kötet, 328a. számú dokumentum.

42 *Források* 4/2. kötet, 144–147. számú dokumentumok.

43 *Források* 4/2. kötet, 147. számú dokumentum.

ben a románok mellé állt és a római osztrák történeti intézet igazgatóját, Ludwig von Pastort utasította arra, hogy a Szentszéknél kísérelje meg megakadályozni az egyházmegye felállítását. Ez a meddő próbálkozás nagy visszatetszést keltett vatikáni körökben.

A tárgyalások megzavarását szolgálta az az újságcikk is, mely február 9-én szenzációként tálalta a hamis hírt: a Szentszék hozzájárult a magyar nyelv liturgikus használatához.⁴⁴ Ez óvatossá tette a Szentszéket, s a magyar kormány csak hónapokig tartó tárgyalásokkal és írásos kötelezettségvállalással tudta eloszlatni a kételyeket. A tárgyalások sikeres lezárásáról 1912. április 13-án adtak hírt az újságok. Ezt követően Ferenc József király, a magyar katolikus egyház főkegyuraként, a magyar közjog előírásainak megfelelően 1912. május 6-án megalapította a Hajdúdorogi Egyházmegyét,⁴⁵ X. Szent Piusz pápa (1903-1914) pedig június 8-án kiadott *Christifideles graeci*⁴⁶ kezdetű bullájával kanonizálta azt. Az alapító bulla bevezető része kifejti, mi indokolta a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását. A magyarországi görög szertartású katolikusok mindenkor tanújelét adták hithűségüknek, valamint az Apostoli Székhez való ragaszkodásuknak. A pápák ugyanakkor egyházszerzetük kiépítésével előmozdították fejlődésüket és ha szükségessé vált, új egyházmegyéket létesítettek számukra. IX. Piusz pápa ezért alapította meg a román görögkatolikusok részére a lugosi és a szamosújvári püspökséget, illetve a gyulafehérvár-fogarasi érseki tartományt. A bulla megállapítja: a görög szertartású hívek között megsokasodott azok száma, akik a magyar nyelvet használják, és akik szüntelenül arra kérték a Szentszéket, hogy számukra egyházmegyét alapítson. Kérésük teljesítése két okból is sürgetővé vált: 1. Hogy az egyházmegye felállítása által megerősödjék a vallás, a béke és az egység a különböző nyelveken beszélő görög szertartású hívek között; 2. Hogy elháruljon a nemzeti nyelvek liturgikus alkalmazásának veszélye, amit a pápák már többször elítéltek. Ezt kihangsúlyozandó az alapító bulla leszögezi: a magyar nyelvet soha nem lesz szabad a liturgiában használni. Az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög nyelv. A nemzeti nyelv a Szentszék által a nyugati egyház számára engedélyezett mértékben érvényesülhet. A hivatalos liturgikus nyelvet azonban csak három év múlva kell bevezetni; ez idő alatt minden lelkész köteles azt elsajátítani. Addig minden templomban azon a nyelven lehet végezni a szertartásokat, melyen jelenleg is végzik, kivéve a magyar nyelv-

44 *Források* 4/2. kötet, 196. számú dokumentum.

45 *Források* 4/2. kötet, 350–351. számú dokumentumok.

46 *Források* 4/2. kötet, 371. számú dokumentum.

vet. A Szentszék álláspontja szerint tehát az új egyházmegyének éppen az a feladata, hogy a magyar nyelv liturgikus alkalmazását visszaszorítsa.

A Szentszék a Hajdúdorogi Egyházmegyébe 162 parókiát osztott be. Ezek közül 1 az Esztergomi, 8 az Eperjesi, 70 a Munkácsi, 4 a Szamosújvári, 44 a Nagyváradi és 35 a Fogarasi Egyházmegyéhez tartozott. Az új egyházmegyéhez az 1910. évi népszámlálási adatok alapján 215.498 hívő került. Közülük 183.757 magyar, 26.823 román, 1.623 szlovák, 968 rutén és 2.509 egyéb anyanyelvű volt. A görögkatolikus magyarok 40%-a, vagyis 120.747 lélek, nem került a Hajdúdorogi Egyházmegyébe; kétharmaduk szláv, egyharmaduk pedig román püspökségek joghatósága alatt maradt. Mivel a Fogarasi Egyházmegyétől átcsatolt egyházközségek a központtól igen messze voltak, a pápa engedélyezte, hogy a hajdúdorogi püspök azokat külhelynök segítségével kormányozza. A pápa a hajdúdorogi templomot székesegyház rangjára emelte. A magyar kormányval történt megállapodás értelmében a püspök, a kanonokok és a központi tisztségviselők javadalmazásáról a magyar államnak kellett gondoskodnia. A parókiákat átengedő egyházmegyék javadalma sértetlen maradt. A bulla kihangsúlyozta, hogy az egyik legsürgetőbb feladat a papnevelő intézet felállítása, melyhez az anyagi feltételeket a kormánynak kellett biztosítania. A Hajdúdorogi Egyházmegye az esztergomi érseki tartományba nyert besorolást.

A pápa az alapító bulla intézkedéseinek végrehajtásával Raffaele Scapinelli di Leguigno bécsi nunciust (1912-1916) bízta meg, aki 1912. november 17-én adta ki a Christifideles bulla végrehajtási rendeletét.⁴⁷ Az érintettek tudomására hozza, hogy az új egyházmegye apostoli kormányzójává Papp Antal munkácsi püspököt nevezte ki, akiről az előkészítő tárgyalások során rendkívül kedvező benyomás alakult ki a nunciátúra munkatársaiban. A végrehajtási rendelet hangsúlyozza az alapító bulla intézkedését a magyar nyelv liturgikus használatának tilalmával kapcsolatban és jelzi, hogy az ógörög nyelvet nemcsak a lelkészeknek kell elsajátítaniuk, hanem gondoskodniuk kell arról is, hogy azt a liturgikus cselekményekben részt vevő hívek is legalább olvasni megtanulják. A magyar nyelvet kizárólag a liturgián kívüli ájtatosságokban, a magánimádságokban, a szentbeszédekben és a nép tanításában szabad használni.

47 VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*, 3. kötet: 1912–1916, Nyíregyháza, 2014, Collectanea Athanasiana II/4/3. (=Források 4/3. kötet), 103. számú dokumentum.

A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának híre hatalmas örömmel töltötte el a magyar görögkatolikusokat. Több évtizedes küzdelmük, csalódásokkal teli kálvária-útjuk ért véget. Új utak és új perspektívák nyíltak meg. Bár nyilvánvaló volt, hogy az új egyházmegye előtt komoly feladatok álltak, az alapítás pillanatában a magyar görögkatolikusok jogos reményekkel telve indultak meg az önállóság útján.

A honfoglalás millenniuma és a Munkácsi Egyházmegye

MAROSI ISTVÁN

Bevezetés

A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye élén felállításától kezdve a magyar nemzeti eszme iránt elkötelezett püspökök álltak, akik az egyházmegye nemzetiségi viszonyainak a tudomásulvétele mellett is segítették a magyar nemzeti törekvéseket a „hosszú” 19. század folyamán. Különösen a kiegyezés után nyílt erre lehetőség, amikor a magyar királyság politikai vezetői nagy hangsúlyt fektetettek a „magyar haza iránti elkötelezettségre” az egyházmegyék püspökeinek a kiválasztása során. A görögkatolikus egyház az állam legfontosabb partnerévé vált a ruszin népesség szellemi és gazdasági felzárkóztatásának ügyében.

A kiegyezés következtében létrejött politikai környezetben elkezdődhetett a magyar anyanyelvű görögkatolikus liturgiáért és magyar jellegű egyházmegyéért folytatott küzdelem is. A törekvések folytonosságát a hajdúdorogi mozgalom biztosította, amely jelentős mérföldkövéhez a Hajdúdorogi Külhelynökség felállításával érkezett (1873). A magyar anyanyelvű görögkatolikusok identitáskeresésükben a magyar eszmét hangsúlyosabban fogalmazták meg a 19. század második felében. Az egyházmegye kötelékében maradtak ugyan, de egyfajta önállóságra törekedtek. A magyar liturgiáért való küzdelem pedig mint alapeszme az egyház-diplomáciai kérdések közé emelte a problémát. A Magyar Királyságon belül magyar anyanyelvű görögkatolikusok nemcsak a Munkácsi Egyházmegyében voltak, következésképpen több püspökséget is érintett a kérdés és átlépte a szorosan vehető egyházmegyei határokat. Az egyházmegyén belül pedig a magyar nemzetiségű hívek kisebbségben voltak a ruszinokkal szemben, akiknek a nemzeti ébredésük ebben az időszakban még

viszonylag kezdeti stádiumban volt. Ráadásul a ruszin nép arisztokrácia híján szinte teljes egészében a görögkatolikus egyház papságára támaszkodott és mélységes szegénysége lényegében minden más kérdést mellékessé tett.

A Munkácsi Egyházmegye központjából, Ungvárról nézve a magyar nemzeti eszmék és érdekek érvényesítése nem volt egyszerű feladat. Az egyházmegye ugyanis – mint már említettük – nemcsak magyar, hanem jelentősebb részben rutén hívek által lakott területeket is magába foglalt.¹ Az egyházmegyében a liturgia hivatalos nyelve az ószláv volt, a munkácsi püspököt pedig a „ruszinok püspökének” nevezték. A görögkatolikus felekezet egyfajta nemzetiségre vonatkozó jelzőként volt jelen a közgondolkodásban (vö. orosz vallás). Az egyházmegye síkvidéki és hegyvidéki területein egymástól különböző kulturális, nemzetiség és gazdasági környezet volt a jellemző. Ezért a magyar nemzeti eszme befogadása a görögkatolikusok részéről, és a görögkatolikus felekezet elfogadottsága a társadalom részéről az egyházmegye különböző területein eltérő módon valósult meg.

A 19. század utolsó évtizedére, Firczák Gyula (1936–1892–1912) személyében olyan püspök került az egyházmegye élére, aki kiemelkedő egyházférfiúi és politikusi személyiséggel képes volt integrálni a nemzeti törekvéseket az egyházmegye területein. Tanulmányunkban annak bemutatására teszünk kísérletet, hogy a püspök a millenniumi ünnepek (1896) teremtette légkört – amely a magyar nemzeti eszme reprezentálására szolgált – hogyan használta fel a magyar nemzeti eszmeiség terjesztésére (különös tekintettel a nem magyar nemzetiségű területekre), s ezzel együtt hogyan próbálta a magyar liturgia ügyét is szolgálni.

1. A Munkácsi Egyházmegye a honfoglalás millenniumának évében

A Munkácsi Egyházmegye joghatósága a honfoglalás millenniumának évében hét vármegyére terjedt ki, amely 7 főesperesi kerületben 48 esperességére tagozódott. A görögkatolikus hívek lélekszáma az 1896-os sématisztus szerint az egyházmegye joghatóságához tartozó

1 A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye joghatósági területe ebben az időben Ung, Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Zemplén, Szabolcs, Hajdú vármegyékre terjedt ki. – *Schematismus Cleri Graeci Ritus Catholicorum Diocesis Munkácsensis ad annum domini 1896*. Ungvarini, Typis Typographiaci Jäger 1896. (Továbbiakban: *Schem1896*)